

KRYSTIAN STACHERSKI
STUDENT, UNIwersYTET ŁÓDZKI
[HTTPS://ORCID.ORG/0000-0002-3977-8608](https://orcid.org/0000-0002-3977-8608)

Oblatowanie wyroków sądów podkomorskich w księgach ziemskich na przykładzie praktyki województwa łęczyckiego w drugiej połowie XVI wieku

1. Wprowadzenie; 2. Proces graniczny i jurysdykcja podkomorska; 2.1. Prawo koronne; 2.2. Prawo łęczyckie; 3. Art. 61 *Formula processus*; 3.1. Brak sankcji; 3.2. Województwo sandomierskie; 4. Obowiązek wystawienia dokumentu; 4.1. Forma; 4.2. Opłaty; 4.3. Treść; 5. Obowiązek oblaty; 5.1. Podmiot zobowiązany; 5.2. Akta właściwe; 5.3. Termin; 6. Podsumowanie.

1

Księgi sądów podkomorskich stanowią podstawowe źródło do badań nad drugim stadium procesu granicznego, toczącym się przed podkomorzym lub jego komornikiem w miejscu sporu (*processus in campo*)¹. Podobnie jak księgi woje-

¹ O znaczeniu ksiąg podkomorskich dla badań historycznoprawnych zob. *Lubelska księga podkomorska piętnastego wieku. Liber succamerarii terrae Lublinensis saeculi XV*, wyd. L. Białkowski, Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 1934, s. VII. Adam Wolff podkreślił znaczenie ksiąg podkomorskich dla badań nad osadnictwem, toponimią oraz genealogią, zob. A. Wolff, *Akta partykularne przedrozbiorowe Archiwum Głównego 1381–1835*, [w:] *Straty archiwów i bibliotek warszawskich w zakresie rękopiśmiennych źródeł historycznych*, t. I: *Archiwum Główne Akt Dawnych*, red. A. Stebelski, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1957, s. 187. Stan badań nad tym procesem granicznym w prawie koronnym należy uznać za wysoce niezadowalający, najważniejsza bowiem poświęcona mu praca pochodzi z połowy XIX wieku, zob. S. Łąguna, *O prawie granicznym polskiem*, [w:] *Pisma Stanisława Łaguny. Poprzedzone zarysem biograficzno-krytycznym*, wyd. J. Bieliński, Warszawa 1915, s. 53–128. Zob. też C. Kunderewicz, *Dzieła Stanisława Łochowskiego i Marcina Paciorkowskiego o polskim procesie granicznym*, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1956; S. Kutrzeba, *Sądy ziemskie i grodzkie w wiekach średnich. I. Województwo krakowskie (1374–1501)*, Akademia Umiejętności, Kraków 1901, s. 50–52 (odbitka z: „Rozprawy Akademii Umiejętności. Wydział Historyczno-Filozoficzny” 1901, t. XL); W. Uruszczak, *Korektura praw z 1532 roku. Studium historycznoprawne*, t. I, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Uniwersytet Jagielloński, Warszawa–Kraków 1990 (Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego, t. 966; Prace Prawnicze, z. 135), s. 168–169. Niezwykle ważnym źródłem do procesu granicznego jest dzieło S. Łochowskiego, *Processus iudicialis granicialis Regni Poloniae*, Kraków 1641, oraz jego plagiata autorstwa

wodzińskie, należą do gorzej reprezentowanych ksiąg sądów szlacheckich posługujących się prawem koronnym². Większość sądów podkomorskich, ze względu na wieloletnie wakanse dożywotnich urzędów sądowych, przestała funkcjonować lub przynajmniej rejestrować działalność we własnych aktach już w drugiej połowie XVII w.³. Konieczne jest zatem korzystanie ze źródeł zastępczych, przede wszystkim ksiąg ziemskich i grodzkich, do których wnoszono zarówno dokumenty pergaminowe pod imieniem i pieczęcią podkomorzego, jak również papierowe ekstrakty⁴, będące w wielu przypadkach jedynymi śladami istnienia ksiąg danego sądu⁵. Być może z uwagi na skalę tego zjawiska Józef Rafacz uznał, że sądy podkomorskie wcale nie prowadziły odrębnych ksiąg⁶. Ponadto Andrzej B. Zakrzewski zauważył na gruncie prawa litewskiego, że księgi podkomorskie nie rejestrowały wszystkich czynności tych sądów, gdyż ich wyroki wpisywano częściej do ksiąg innych sądów⁷. W fundamentalnej dla procesu granicznego pracy Stosława Łaguny można natomiast przeczytać, że: „akt [graniczny – K.S.], strona powinna być, od roku 1588, wnieść do akt właściwych, [...] dla nadania mu cech jawności; w praktyce jednak oblata była zaniedbywaną”⁸. Pogląd ten trudno uznać za właściwy, gdyż konstytucja „O ważności zapisów”, na którą ten autor się zapewne powołuje, dotyczyła aktów prywatnoprawnych. Dopiero Jacek Soszyński zwrócił uwagę, że w niektórych sprawach wyrok wydany przez sąd podkomorski należało wpisać

M. Paciorkowskiego, *Regula processus granicialis campestris Regni Poloniae*, Częstochowa 1749.

² S. Kutrzeba, *Katalog Krajowego Archiwum Aktów Grodzkich i Ziemskich w Krakowie*, [w:] *Teka Grona Konserwatorów Galicji Zachodniej*, t. III, Kraków 1909, s. 64. Por. także *Lubelska księga podkomorska...*, s. V–VI.

³ Por. K. Mikulski, *Kryzys sądownictwa ziemskiego i podkomorskiego w Koronie w XVII–XVIII wieku – analiza topograficzna i chronologiczna*, [w:] *Sic erat in votis. Studia i szkice ofiarowane Profesorowi Zbigniewowi Anusikowi w sześćdziesiątą rocznicę urodzin. Rzeczpospolita w czasach nowożytnych*, red. M. Karkocha, P. Robak, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2017, s. 255–282.

⁴ J. Łosowski, *Akta sądów wojewodzińskich*, [w:] *Dyplomatyka staropolska*, red. T. Jurek, Wydawnictwo DiG, Warszawa 2015, s. 305–306.

⁵ B.K. Nykiel, *Kolekcja grodzkich i ziemskich ksiąg sądowych w Centralnym Państwowym Archiwum Historycznym Ukrainy w Kijowie w świetle projektu „Zapomniane pomniki cywilizacji europejskiej”*, [w:] *Stan badań nad wielokulturowym dziedzictwem dawnej Rzeczypospolitej*, t. VI, red. W. Walczak, K. Łopatecki, Instytut Badań nad Dziedzictwem Kulturowym Europy, Białystok 2013, s. 65–66.

⁶ J. Rafacz, *Sąd referendarski koronny. Z dziejów obrony prawnej chłopów w dawnej Polsce*, Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, Poznań 1948 (Studia nad Historią Prawa Polskiego, t. XX, z. 1), s. 8.

⁷ A.B. Zakrzewski, *Wielkie Księstwo Litewskie (XVI–XVIII w.). Prawo – ustrój – społeczeństwo*, Campidoglio, Warszawa 2013, s. 187.

⁸ S. Łaguna, *op. cit.*, s. 101.

do ksiąg ziemskich⁹. Powołał się przy tym na art. 61¹⁰ *Formula processus iudiciarii* z roku 1523, nie próbując poddać go bliższej analizie.

Postanowiono zatem podjąć się próby ustalenia, czy przepisy *Formula processus* mogły być podstawą oblatowania wyroków sądu podkomorskiego w księgach ziemskich województwa łęczyckiego¹¹. Przy czym – decydując się na wybór obszaru wyróżniającego się partykularyzmem prawnym – miano nadzieję zaobserwować praktykę kreowaną bezpośrednio przez przepisy *Formula processus*, a nie, jak można by tego oczekiwać w Małopolsce, przez utrwalone zwyczaje¹².

Ramy chronologiczne pracy wyznacza data 26 sierpnia 1552 r., gdy w grodzie łęczyckim został oblatowany mandat Zygmunta II Augusta nakazujący stosowanie *Formula processus* wszystkim sądom, urządóm oraz mieszkańcom wojewódz-

⁹ J. Soszyński, *Księgi podkomorskie bielskie według spisu 1648 r. Przyczynek do badań nad staropolską kulturą prawniczą*, „Miscellanea Historico-Archivistica” 2000, t. XI, s. 93.

¹⁰ Numerację poszczególnych artykułów *Formula processus iudiciarii* wprowadzoną przez O. Balzera w *Corpus Iuris Polonici* powtarzają także redaktorzy serii *Volumina Constitutionum*. Uznano za zasadne posługiwanie się nią także w niniejszym artykule.

¹¹ Motywy oraz okoliczności uchwalenia *Formula processus* przedstawili m.in. O. Balzer, W. Maisel, W. Uruszczak czy Z. Naworski, zob. *Corpus Iuris Polonici*, sect. 1, vol. 4, fasc. 1, wyd. O. Balzer, Kraków 1910, s. 44–49; W. Maisel, *Formula processus iudiciarii – code polonais de procédure civile de 1523*, „Právněhistorické Studie” 1975, vol. 19, s. 211–227; W. Uruszczak, *Próba kodyfikacji prawa polskiego w pierwszej połowie XVI wieku. Korektura praw z 1532 r.*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1979, s. 100–106; Z. Naworski, *Próby kodyfikacji prawa koronnego w Rzeczypospolitej szlacheckiej XV–XVII stulecia*, „Prawo i Więź” 2022, nr 4(42), s. 662–686. W kontekście europejskiego umieścił ją natomiast S. Płaza, *Rozwój staropolskiego prawa sądowego na tle tendencji europejskich*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego” 2006, t. 9, cz. 2, s. 343–367. Przedmiotem badań historyków prawa była także praktyka stosowania przepisów *Formula processus*. Z najważniejszych prac zob. A. Moniuszko, *Mazowieckie sądy ziemskie (1588–1648). Organizacja – funkcjonowanie – postępowanie*, Campidoglio, Warszawa 2013; K. Górski, *Jurysdykcja karna sądu i urzędu grodzkiego krakowskiego w latach 1585–1620. Studium z dziejów staropolskiego wymiaru sprawiedliwości*, rozprawa doktorska na WPIA UJ, 2021; Ł. Gołaszewski, *Konflikty o dziesięciny w dawnej Rzeczypospolitej. Aspekty prawne i społeczne na przykładzie parafii Kobylin na przełomie XVI–XVII wieku*, rozprawa doktorska na WPIA UW, 2021; M. Głuszak, *Sigillum adulterinum – pieczęć fałszywa czy niewłaściwa?*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego” 2007, t. X, s. 43–49. Pomimo przypadającej w 2023 r. 500. rocznicy uchwalenia *Formula processus*, w momencie ukończenia niniejszego artykułu nie ukazały się nowe prace jej poświęcone.

¹² W ziemi łęczyckiej statut wielkopolski Kazimierza III Wielkiego długo nie obowiązywał, gdyż w okresie jego wydania jako zależne księstwo pozostawała pod władzą Władysława Garbatego, zob. S. Kutrzeba, *Historja źródeł dawnego prawa polskiego*, t. I, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Lwów 1925, s. 103. Romuald Hube nie ujął prawa łęczyckiego w swojej „trylogii” – nosił się z zamiarem poświęcenia mu odrębnego opracowania, zob. R. Hube, *Prawo polskie w 14 wieku. Sądy, ich praktyka i stosunki prawne społeczeństwa w Polsce ku schyłkowi 14 wieku*, Redakcja Biblioteki Umiejętności Prawnych, Warszawa 1886, s. I.

twą łęczyckiego¹³, oraz rok 1598, w którym zaczynają się systematyczne wpisy w jedynej zachowanej łęczyckiej księdze podkomorskiej¹⁴. Jej podstawę stanowią natomiast odnalezione w księgach sądowych wyroki sądu podkomorskiego (tabela 1)¹⁵. Podczas analizy przepisów *Formula processus* posługiwano się także dziełami staropolskich pisarzy prawników działających w XVI i na początku XVII w.

2

Do właściwości sądów podkomorskich należało rozstrzygnięcie sporów o przebieg granicy między dobrami prywatnymi. W przypadku szkód poczynionych w związku z granicami czy też zniszczenia znaków granicznych właściwy był już sąd ziemski lub sąd wiecowy¹⁶. Pomimo tego „kompetencje graniczne” podkomorskich były niezwykle szerokie, gdyż z uwagi na obowiązek udziału w sądach komisarzkich¹⁷ i stanowiony przez *Formula processus* zakaz samodzielnego wytyczania

¹³ J. Rafacz, *Formuła procesowa w Łęczyckiem*, [w:] *Księga pamiątkowa ku czci Władysława Abrahama*, t. 2, Lwów 1931, s. 1–4. Można go odnaleźć także w Metryce Koronnej, zob. Archiwum Główne Akt Dawnych [dalej: AGAD], MK 82, k. 250v.

¹⁴ A. Wolff (*Akta partykularne przedrozbiorowe...*, *op. cit.*, s. 198) podał, że uległa ona zniszczeniu.

¹⁵ Województwo łęczyckie już średniowieczu podzieliło się na trzy powiaty sądowe: łęczycki, brzeziński i orłowski. Posiadało także jeden gród w Łęczycy, choć w XV w. starosta łęczycki bądź jego burgrabiowie przyjmowali zeznania także w innych miejscowościach, czemu szybko przeciwstawiła się miejscowa szlachta. Z literatury poświęconej ustrojowi sądownictwa łęczyckiego zob. S. Kutrzeba, *Geografia sądów ziemskich od XV do XVIII wieku*, [w:] idem, *Studia do historii sądownictwa w Polsce*, ser. 1 (odbitka z „Przeglądu Prawa i Administracji”) Lwów 1901, s. 91–92; idem, *Sądy ziemskie i grodzkie w wiekach średnich. I. Województwo krakowskie, II. Województwo sandomierskie, III–VII. Województwa: łęczyckie, sieradzkie, kujawskie, inowrocławskie i ziemia wieluńska, VIII. Województwo ruskie*, Kraków 1901, s. 67–93 (odbitka z: „Rozprawy Akademii Umiejętności. Wydział Historyczno-Filozoficzny” 1902, t. XLII); J. Tomala, *Sądy grodzkie ziemi łęczyckiej*, [w:] *Rocznik Zbiorowy Prac Naukowych na rok 1879*, Warszawa 1879, s. 174–211.

¹⁶ S. Kutrzeba, *Sądy ziemskie i grodzkie w wiekach średnich. I. Województwo krakowskie*, *op. cit.*, s. 50–51. Zob. także np. T. Drezner, *Processus iudiciarius Regni Poloniae*, Zamość 1601, k. B. To samo („Ad succamerarium tantummodo actio finium regundorum spectat”) zauważył w swej rękopiśmiennej pracy A. Lisiecki, *Processus iudiciarius*, BN rkps III 6621, k. 42.

¹⁷ Zgodnie z art. 20 statutów nieszawskich z 1454 r., potwierdzonych w 1496 r. w przywileju piotrkowskim Aleksandra Jagiellończyka, w skład sądu komisarzkiego miało wchodzić dwóch urzędników oraz podkomorzy, zob. *Polskie statuty ziemskie w redakcji najstarszych druków (Syntagmata)*, oprac. L. Łysiak, S. Roman, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław–Kraków 1958, s. 134. Więcej na ten temat zob. M. Podgórska, *Postępowanie w sprawie granic między dobrami królewskimi a dobrami szlacheckimi w świetle prawa stanowionego do 1523 roku*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego” 2007, t. X, s. 33–41.

granicy¹⁸, brali oni udział niemal we wszystkich rozgraniczeniach przeprowadzanych w obszarze swojej jurysdykcji¹⁹.

2.1. Proces graniczny podzielony był na dwa stadia. W pierwszym sąd ziemski dokonywał jedynie formalnej kontroli powództwa, po czym odsyłał sprawę do podkomorzego (*remissio simplex*)²⁰. W postępowaniu przed sądem podkomorskim znajdował wówczas zastosowanie art. 11 statutu krakowsko-warckiego (1421/1423). Przepis ten stanowił niezwykle ważny wyjątek od zasady bliższości do dowodu, ponieważ podkomorzy powinien przypuścić powoda do przysięgi składanej razem z sześcioma innymi szlachcicami także wówczas, gdy strony zaferowały dowody równej wartości²¹. Gdyby pozwany nie stanął na terminie zawitym w sądzie ziemskim, powództwo przysądzano powodowi i odsyłało go do sądu podkomorskiego (*remissio lucro actoratus*)²². Wówczas czynności podkomorzego bądź jego komornika miały charakter wyłącznie egzekucyjny²³. Pomimo tego w przeciwieństwie do wyroków komisarskich, wyroki sądów podkomorskich nie wymagały nigdy zatwierdzenia ze strony monarchy lub sądu ziemskiego²⁴.

¹⁸ Wynika on przede wszystkim z art. 67 *Formula processus*, por. *Volumina Constitutionum*, t. I: 1493–1549, vol. 1: 1493–1526, wyd. S. Grodziski, I. Dwornicka, W. Uruszczak, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 1996 [dalej: VC, t. I, vol. 1], s. 398. W ziemi sieradzkiej wprowadzało go już *laudum* z 1416 r., zob. S. Łaguna, *op. cit.*, s. 128.

¹⁹ Kompetencje podkomorzych niezwykle trafnie podsumował anonimowy XVIII-wieczny prawnik: „Tych tedy podkomorzow taka praerogatywa z postanowionego prawa, że granice wszelkie, czy to *inter terrestria ab utraque*, czy *regalia et terrestria*, czyli *spiritualia*, bez ich przytomności lub *officii* stanowione być nie mogą”, Biblioteka Narodowa, rkps BOZ 841, k. 101.

²⁰ S. Łochowski, *op. cit.*, s. 7–12. *Formula processus* nie przewidywała możliwości przysądzenia powództwa pozwanemu przez sąd ziemski. Natomiast powód w tym stadium zyskiwał je jedynie w wyniku niestawiennictwa pozwanego. Spór w przedmiocie powództwa w sądzie ziemskim dopuszczał dopiero projekt Korektury prawa z 1532 r., por. W. Uruszczak, *Korektura praw...*, *op. cit.*, s. 169.

²¹ *Polskie statuty ziemskie...*, *op. cit.*, s. 122–123.

²² S. Łochowski, *op. cit.*, s. 12–13.

²³ Artykuł 57 *Formula processus* określał wówczas podkomorzego mianem „egzekutora mającego nastąpić rozgraniczenia”, zob. VC, t. I, vol. 1, s. 398. Zauważał to także S. Łochowski (*op. cit.*, s. 22). Ponadto por. J. Rafacz, *Postępowanie egzekucyjne w województwie ruskiem w XV wieku*, [w:] *Pamiętnik Czwartego Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Poznaniu 6–8 grudnia 1925*, Polskie Towarzystwo Historyczne, Poznań 1925, sekcja IV, s. 2.

²⁴ Korektura praw z 1532 r. przewidywała zniesienie konfirmacji królewskiej dla dekrétów sądów podkomorskich i komisarskich, zob. *Correctura statutorum et consuetudinum Regni Poloniae*, wyd. M. Bobrzyński, Akademia Umiejętności, Kraków 1874 (Starodawne Prawa Polskiego Pomniki, t. III), s. 125, C. 481, 495. Obowiązek zatwierdzenia wyroku komisarskiego zniosła ostatecznie dopiero konstytucja z 1538 r., zob. *Volumina Constitutionum*, t. I: 1493–1549, vol. 2: 1527–1549, wyd. I. Dwornicka, S. Grodziski, W. Uruszczak, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2000, [dalej: VC, t. I, vol. 2], s. 171.

Na problem ograniczonej kognicji sądu podkomorskiego zwracali uwagę także staropolscy prawnicy. Adam Żydowski zauważył, że podkomorzy: „jest *magis executor*, aniżeli sędzia, bo nie sądzi nikogo jedno tego, kogo odeślą z ziemstwa do niego”²⁵. Podobną opinię wyraził także Jan Sierakowski, którego zdaniem sądy podkomorskie i urzędy grodzkie zajmowały się egzekucją rzeczy osądzonej²⁶.

2.2. Zagadnienie genezy sądów podkomorskich pozostaje nadal otwartym problemem badawczym, pomimo istnienia na ten temat ugruntowanych poglądów w literaturze przedmiotu²⁷. W odniesieniu do województwa sieradzkiego i łączyckiego Alicja Szymczakowa ustaliła, że usamodzielnienie się sądów podkomorskich musiało tam nastąpić na przełomie XV i XVI w.²⁸. Świadczy o tym między innymi dokument podkomorzego Jana z Woźnik z 1488 r.²⁹. W poprzednim okresie podkomorzowie wchodzili w skład asesorów sądu ziemskiego. Nie można jednak wykluczyć, że wykonywali wówczas swoją jurysdykcję w ramach tego sądu³⁰.

²⁵ Biblioteka Narodowa, rkps 6625 III, k. 15v. Usunięcie etapu ziemskiego z procesu granicznego postulował w I poł. XVII w. między innymi J. Suski, *Korrektura prawa i procesu polskiego*, wyd. B. Ulanowski, Nakładem Władysława Bartynowskiego, Kraków 1888, s. 8–9. Propozycja ta znalazła się także w odrzuconym przez sejm *Postępku prawnym skróconym* J. Swoszowskiego, zob. *Volumina Constitutionum*, t. III: 1611–1640, vol. 1: 1611–1626, wyd. S. Grodziski, A. Karabowicz, M. Kwiecień, Warszawa 2010, s. 61.

²⁶ „*Iudicia succamerarii ut et capitanealis officii, cum utraque sint rei iudicatae exequatoria* [...]”, J. Sierakowski, *Układ systematyczny prawa polskiego z r. 1554*, wyd. B. Ulanowski, [w:] *Archiwum Komisji Prawniczej*, t. 6, Polska Akademia Umiejętności, Kraków 1897–1926, s. 131.

²⁷ Niesłusznie pomija się opinię F. Piekosińskiego (*Sądownictwo w Polsce wieków średnich*, „Rozprawy Wydziału Filozoficzno-Historycznego Akademii Umiejętności w Krakowie” 1898, t. XXV, s. 383–384), który odmówił małopolskim sądom podkomorskim w XV w. przymiotu samodzielności. Podobne wątpliwości miał zresztą Zdzisław Kaczmarczyk (*Monarchia Kazimierza Wielkiego*, t. I: *Organizacja państwa*, Poznań 1939, s. 112).

²⁸ A. Szymczakowa, *Urzędnicy łączyccy i sieradzcy do połowy XV wieku*, Uniwersytet Łódzki, Łódź 1984 („*Acta Universitatis Lodziensis. Folia Historica*” nr 20), s. 122. Według S. Szybrowskiego (*Kujawska szlachta urzędnicza w późnym średniowieczu (1370–1501)*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2006, s. 63–66) o istnieniu sądownictwa podkomorskiego świadczy już wystawianie przez podkomorzonych dokumentów poświadczających rozgraniczenia. A. Gąsiorowski (*Urzędnicy zarządu lokalnego w późnośredniowiecznej Wielkopolsce*, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Poznań 1970 (Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk. Wydział Historii i Nauk Społecznych. Prace Komisji Historycznej, t. XXIV, z. 3), s. 48) nie wykluczał jednak istnienia ksiąg podkomorskich łączyckich pod koniec XV w.

²⁹ *Codex diplomaticus Poloniae*, t. 2, cz. 2, wyd. L. Ryszczewski, A. Muczkowski, Warszawa 1852, nr 433. Por. także inny dokument (z 1426 r.), który zdaje się świadczyć o znacznie wcześniejszym wykształceniu sądu podkomorskiego w województwie łączyckim, *Kodeks Dyplomatyczny Wielkopolski*, red. F. Piekosiński, t. 5, Fundacja Norberta Bredkrajca, Poznań 1908, nr 430.

³⁰ Pogląd ten wymaga oczywiście weryfikacji.

W procesie granicznym regulowanym przez prawo zwyczajowe województwa łęczyckiego formalną podstawą działania sądu podkomorskiego był wyrok sądu ziemskiego wyznaczający dzień rozgraniczenia (*dies limitationis granicierum*)³¹. Dopiero na początku lat 40. XVI w. został zastąpiony przez znaną prawo koronne mu remisję³². Śladami po przeprowadzanych rozgraniczeniach są zeznania składane przez komornika bądź jedną ze stron³³. W księgach grodzkich bez wyraźnego powodu zanikają na samym początku XVI w.

3

Jak wspomniano, oblatowanie wyroków sądów podkomorskich w księgach ziemskich należy wiązać się ze stosowaniem art. 61 *Formula processus*³⁴. Przepis ten

³¹ Sąd w tym wyroku nakazywał powodowi, aby w określonym dniu sprowadził na miejsce sporu komornika podkomorzego oraz woźnego, a po wytyczeniu granicy pojawił się razem z przeciwnikiem procesowym na najbliższych roczkach sądu ziemskiego, por. np. AGAD, Księgi ziemskie łęczyckie [dalej: TL] 16, k. 90v, 156, 172v; TL 18A, k. 78v, 79, 89v, 90, 103, 191v, 216v–217v, 284v–285, 291v–292v, 298v, 300v–301. W XV w. powszechnie używano wyrażenia „dzień rozgraniczenia” (*dies limitationis granicierum*), lecz późniejsza terminologia nie jest jednolita, gdyż obok np. „terminu rozgraniczenia” (*terminus limitationis granicierum*) spotyka się np. „dzień ujazd” (*dies exequitationis*) „dzień ujazdu i sypania kopców” (*dies exequitationis et sipandorum scopulorum*) itp. Być może ma to związek z różnymi etapami procesu granicznego, dlatego szczegółowa analiza tych wyroków pomoże zrozumieć jego przebieg.

³² Por. AGAD, TL 23, k. 120v (*dies exequitationis*), następnie k. 193 (*remissio ad dominum succamerarium occasione granicierum*, 1543 r.).

³³ Zob. np. AGAD, TL 8, k. 98–98v; TL 26, k. 271–271v, k. 322.

³⁴ Przepis analogicznej treści, z uwagi na wpływ prawa koronnego na prawo litewskie, znalazł się w treści art. 2 rozdz. O powinności y władzey urzędu Podkomorskiego III Statutu Wielkiego Księstwa Litewskiego z 1588 r.: „A ile gwałtow, nawiązek, głowszczyzn, szkod Podkomorzy wskaże, to przez list swoy otworzony powinien będzie urzędowi temu sądowemu Ziemskiemu abo Grodzkiemu, od ktorego pierwey odesłanie tey do niego sprawy było, oznaymic” (*Statut Wielkiego Księstwa Litewskiego*, Wilno 1619, s. 251–252). Na podobieństwo obu norm wskazuje treść noty marginalnej, która odsyła do art. 61 *Formula processus*. W województwie mazowieckim, rządzącym się od 1578 r. prawem koronnym i *Zwyczajami województwa mazowieckiego*, podkomorzowie do połowy XVII w. byli pozbawieni jurysdykcji w sprawach granicznych oraz prawa do prowadzenia ksiąg. Mieli jednak obowiązek składania relacji z przeprowadzanych wizji oraz „spraw około granic” sądowni ziemskiemu (*Volumina Constitutionum*, t. II: 1550–1609, vol. 1: 1550–1585, wyd. I. Dwornicka, S. Grodziski, W. Uruszczak, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2005 [dalej: VC, t. II, vol. 1], s. 381). Zob. A. Wolff, *Studia nad urzędnikami mazowieckimi, 1370–1526*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław–Warszawa–Kraków 1962, s. 103; A. Moniuszko, *op. cit.*, s. 26. Zauważył to S. Sarnicki: „A w Mazowszu akt podkomorzy iawnych nie mają tak w mocy, ale do ziemstwa aktykuia” (*Statuta y metrika przywileiow koronnych językiem polskim spisane, y porządkiem prawie przyrodzonym a barzo snadnym nowo zebrane*, Kraków 1594, s. 476).

zawierał dwie powiązane ze sobą dyspozycje. Podkomorzy miał zatem obowiązek donieść (*referet*) za pomocą listu otworzystego (*litterae patentes*) sądowi ziemskiemu o przeprowadzeniu rozgraniczenia. Natomiast powód powinien przedstawić ten dokument sądowi ziemskiemu na najbliższych roczkach, aby został wpisany w akta tego sądu na wieczną rzeczy pamiętkę³⁵. W praktyce obserwowanej w województwie łęczyckim podmioty oblatujące wyrok sądu podkomorskiego nigdy nie powoływały się na jakąkolwiek podstawę prawną. Nie musi to jednak oznaczać, że wskazany przepis nie był jednym z motywów ich działania. J. Rafacz zdołał bowiem ustalić, że przepisami *Formula processus* w zakresie środków przeciwko wyrokom oraz postępowania egzekucyjnego posługiwano się w tym województwie już niedługo po jej zatwierdzeniu przez sejm³⁶. Zdaje się o tym świadczyć także brak postanowień intertemporalnych w mandacie królewskim rozciągającym jej moc na województwo łęczyckie, inaczej niż w analogicznym mandacie wydanym dla Wielkopolski³⁷.

3.1. Lektura przepisu wywołuje wątpliwości na temat skuteczności jego egzekwowania. Należy bowiem zwrócić uwagę, że gdyby podkomorzy lub powód nie wykonali nałożonych na nich obowiązków, brak było sankcji, którą można by ich do tego zmotywować. Zastanawia także okoliczność, że w dziele staropolskiego prawnika Stanisława Łochowskiego nie ma wzmianki o nakazie oblatowania wyroków sądu podkomorskiego. Ponadto w anonimowym dziele prawniczym z tego okresu autor, parafrazując postanowienia art. 61 *Formula processus*, zastąpił księgi ziemskie księgami podkomorskimi³⁸. Może to świadczyć o zupełnym wyjściu z użycia analizowanego przepisu już w pierwszej połowie XVII w.

3.2. Przewidzianym przez prawo regionalnym odstępstwem od reguły wprowadzonej przez art. 61 *Formula processus* było jedno z postanowień konstytucji „Sklep na księgi podkomorskie w Sandomierzu; o księgach i pisarzu granicznym województwa sandomierskiego” z 1631 r. Nakazywała ona między innymi, aby w województwie sandomierskim akty graniczne były odtąd wprowadzane wyłącznie do ksiąg podkomorskich, a nie do ksiąg ziemskich, jak to dotychczas miało miejsce³⁹. Niesłuszny wydaje się pogląd Janiny M. Stoksik, iż cała treść tej konsty-

³⁵ VC, t. I, vol. 1, s. 398.

³⁶ J. Rafacz, *Formuła procesowa w Łęczyckiem*, op. cit., s. 2–3.

³⁷ H. Grajewski, *Granice czasowe mocy obowiązującej norm dawnego prawa polskiego*, Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Łódź 1970, s. 86–88. Por. mandat królewski dla Wielkopolski wpisany do Metryki Koronnej, AGAD, MK 83, k. 214–215.

³⁸ „Post iuramentum eriget scopulos parietales et angulares et decretum iuramenti libris succamerarialibus inferet ad perpetuam rei memoriam”, BN rkps III 6619, k. 42.

³⁹ *Volumina Constitutionum*, t. III: 1611–1640, vol. 2: 1627–1640, wyd. S. Grodziski, A. Karabowicz, M. Kwiecień, Warszawa 2013, s. 57.

tucji miała zastosowanie także do województwa krakowskiego, które zostało wyraźnie objęte jedynie częścią początkową tego aktu, zawierającą przysięgę pisarza granicznego oraz porządek wnoszenia wyroków do ksiąg podkomorskich⁴⁰.

4

Zgodnie z powoływanym przepisem obowiązkiem podkomorzego po zakończeniu procesu granicznego było wystawienie dokumentu opisującego przebieg rozgraniczenia. Można sądzić, że na podkomorzym ciążył obowiązek wystawienia tylko jednego dokumentu, skoro miał on zostać przedstawiony sądowi ziemskiemu przez powoda. Innego zdania był Teodor Zawacki, który stwierdził, że dokumenty należało wydać obu stronom⁴¹.

4.1. Wyrok sądu podkomorskiego powinien przybrać formę listu otworzystego (*litterae patentes*), a zatem pergaminowego dokumentu sądowego skierowanego do każdego, kto mógł się zapoznać z jego treścią⁴². Przepis zdaje się zatem wykluczać możliwość przedstawienia sądowi ziemskiemu dokumentu komornika granicznego, niemniej nie ulega wątpliwości, że treścią dokumentu wystawionego przez podkomorzego mógł być wyrok wydany przez jego zastępcę. W księgach ziemskich i grodzkich województwa łęczyckiego udało się odszukać 45 wyroków sądu podkomorskiego, w tym zaledwie jeden dokument papierowy wystawiony przez podkomorzego oraz jeden, również papierowy, pod imieniem komornika granicznego⁴³. Zdecydowana większość wyroków przyjmuje formę ekstraktu z akt podkomorskich⁴⁴. Poza ekstraktami oraz listami otworzystemi siedem wyroków

⁴⁰ J.M. Stoksik, *Geometrzy małopolscy do końca XVIII wieku. Z dziejów geodezji i kartografii wielkoskalowej w Polsce*, Archiwum Narodowe w Krakowie, Kraków 2013, s. 49–50. Pogląd o ograniczonym stosowaniu wspomnianej konstytucji w województwie krakowskim, zapewne ze względu na wcześniejsze istnienie urzędu pisarza podkomorskiego, wyraził również S. Kutrzeba (*Katalog Krajowego Archiwum...*, s. 66).

⁴¹ „Factas granities succamerarius decernet perpetuo duraturas, et partibus in literis patentibus tradet, quas ad acta terrestria pro primis terminis terrestribus actor inducet”, T. Zawacki, *Flosculi practici ex communi praxi et forma ac consuetudine iudiciorum frequentibusque summi Tribunalis Regni sententiis, seu praeiudicatis decerpti*, [Kraków 1618], s. 75.

⁴² Dokumenty zaświadczające rozgraniczenia uznawane są za najsilniejszy przejaw odrębności jurysdykcji podkomorskiej, por. S. Szybkowski, *op. cit.*, s. 63–66. Zgodnie z konstytucją z 1532 r. posiadały moc dowodową równą dokumentom sądu ziemskiego i komisarskiego (VC, t. I, vol. 2, s. 100).

⁴³ AGAD, Księgi ziemskie orłowskie [dalej: TO] 27, k. 115v–117, Księgi ziemskie brzezińskie [dalej: TB] 15, k. 216–217.

⁴⁴ Ekstrakt, dokument w szerokim znaczeniu, spisywany był na papierze, a następnie opatrywany podpisem wystawcy oraz pieczęcią – spełnia zatem wymóg przedstawienia wyroku w formie pisemnej. Odcisk pieczęci był warunkiem posiadania mocy dowodowej, gdyż niczego

zostało przedstawionych w formie, którą określić można mianem relacji w formie pisemnej, gdyż nie zostały opieczętownane ani nawet podpisane⁴⁵.

4.2. Być może miało to związek z kosztami wystawienia dokumentu pergaminowego. Zgodnie z *Formula processus* za dokument sądowy, opatrzony pieczęciami sędziego i podsędka, należało zapłacić 10 groszy, za ekstrakt nieopieczętownany – grosz, a za papierowy dokument opieczętownany – pół grosza⁴⁶. Prawdopodobnie podobna taksa obowiązywała w województwie łęczyckim niezależnie już w XV w.⁴⁷. W 1503 r. na sejmiku łęczyckim zapadała uchwała, aby do czasu przyszłego sejmku za dokument pergaminowy (*litera pergamenea*) sędzia, podsędek i pisarz otrzymywali po 4 grosze⁴⁸.

4.3. Dokument przedstawiony przez powoda sądowi ziemskiemu miał zawierać „treść tego właśnie dekretu oraz całego procesu granicznego [dosł. takich granic]” (*cuius quidem decreti et totius processus talium granicierum seriem*). W przepisie mowa zapewne o dekreście jako wyroku zawierającym rozstrzygnięcie sądu, wszystkie czynności stron oraz wygłoszone kontrowersje (*totius processus*)⁴⁹. Wskazują na to między innymi prace staropolskich prawników, gdzie to rozbudowane sformułowanie oddawane było w nagłówkach nad art. 61 jako „dekret” albo

nie można było udowodnić nieopieczętownaną minutą, zob. VC t. I, vol. 2, s. 158. Potwierdził to także precedens sądu królewskiego zamieszczony w zbiorze z I poł. XVI wieku, zob. *Puncta in iudiciis terrestribus et castrensibus observanda*, [w:] *Starodawne Prawa Polskiego Pomniki*, t. 7, cz. 2, wyd. M. Borzyński, Komisja Prawnicza Akademii Umiejętności w Krakowie, Kraków 1882, s. 246. Ekstrakty zaczęły wypierać tradycyjny dokument sądowy od końca XV w., w związku z osiągnięciem przez księgi sądowe waloru wiary publicznej, lecz nigdy go w pełni nie zastąpiły, zob. A. Gąsiorowski, *O dokumencie sądowym w Polsce późnośredniowiecznej*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1969, t. XXI, z. 1, s. 103; T. Jurek, *Stanowisko dokumentu w średniowiecznej Polsce*, „Studia Źródłoznawcze” 2002, t. 40, s. 16.

⁴⁵ AGAD, Księgi grodzkie łęczyckie, Inskrypcje [dalej: CLI] 42, k. 760–761v, TB 5, k. 301–303v, TB 17, k. 324v–325v, TL 52, k. 297–297v, TL 54, k. 177–178, TL 56, k. 619v–621, TL 56, k. 618–618v.

⁴⁶ VC t. I, vol. 1, s. 397.

⁴⁷ Z. Morawski, *Obsługa interesantów w kancelarii sądu ziemskiego w XV w. Ze studiów nad łęczyckimi rejestrami kwerendalnymi z lat 1390–1428*, „Przegląd Historyczny” 1982, t. 73, z. 3–4, s. 300.

⁴⁸ „Item domini invenerunt et decreverunt, quod domini iudex cum subjudice octo grossos et notarius quatuor capere debent a qualibet litera pergamenea”, A. Pawiński, *Sejmiki ziemskie. Początek ich i rozwój aż do ustalenia się udziału posłów ziemskich w ustawodawstwie sejmku walnego 1374–1505*, Warszawa 1895, s. XXXI.

⁴⁹ Z. Zdrójkowski, *Proces ziemski*, [w:] *Historia państwa i prawa Polski*, t. II: *Od połowy XV wieku do r. 1795*, red. J. Bardach, wyd. 2, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1966, s. 394.

„skazanie”⁵⁰. Należy zdecydowanie wykluczyć literalną wykładnię tego przepisu, czyli nakaz przedkładania sądowi ziemskiemu wszystkich wyroków wydanych w trakcie procesu granicznego, gdyż podważałaby ona sens prowadzenia ksiąg podkomorskich. Niemniej powinno się wspomnieć, że komornik graniczny stający na roczkach brzezińskich w roku 1557 okazał cztery ekstrakty z akt podkomorskich, zawierające przebieg procesu między wsiami Ojrzanów oraz Czekanów (Cekanów)⁵¹. Ze względu na wyjątkowy charakter takiego zachowania, nie mogło być ono wyrazem posłuszeństwa jakiejś powszechnej regule.

5

Nałożony na powoda obowiązek przedstawienia sądowi ziemskiemu dokumentu podkomorzego miał charakter jedynie uboczny i stanowił w istocie formę realizacji nakazu skierowanego do podkomorzego. Takie rozumienie więzi łączącej oba obowiązki nasuwa między innymi lektura dzieł staropolskich prawników, którzy w nagłówkach nad art. 61 bądź własnych uwagach nie wspominają o powodzie⁵². Jako równorzędne zostały przedstawione tylko we *Flosculi practici* T. Zawackiego⁵³. W pozostałych pracach tego prawnika nie można odnaleźć podobnego poglądu.

5.1. Użyty w art. 61 termin powód (*actor*) nie musiał jednak oznaczać jedynie podmiotu inicjującego proces, gdyż mianem tym określano niekiedy także stronę, której przysądzono powództwo (*actoratus*). Choć podmiotem zobowiązanym był niemal zawsze powód, nic nie stało na przeszkodzie, aby dokument został przedstawiony przez pozwanego, jeśli nawet nie zyskał on aktoratu, lecz gotów był ponieść koszty wystawienia dokumentu oraz jego wpisu do akt. Tak szerokiej interpretacji tego przepisu dostarcza protestacja uczyniona przy okazji oblaty dokumentu podkomorskiego na roczkach ziemskich w Brzezinach w 1580 r. Jan

⁵⁰ W tym znaczeniu używa go T. Zawacki, stwierdzając, że podkomorzy powinien odesłać do sądu ziemskiego: „decretum suum in constituendis graniciebus”, T. Zawacki, *Speculum senatorum ac officialium Regni Poloniae aulae regiae et iudicum Tribunalis Regni. Quadripartitam divisionem in se complectens, quam sequens pagella indicat*, Kraków 1618, k. E12v. Zob. J. Przyłuski, *Leges seu statuta ac privilegia Regni Poloniae omnia*, Kraków 1553, s. 260; S. Sarnicki, *op. cit.*, s. 459, 476; J. Herburt, *Statuta y przywileie koronne z łacińskiego ięzyka na polskie przełożone, nowym porządkiem zebrane y spisane*, Kraków 1570, s. 231.

⁵¹ TB 5, k. 212–219. Por. także spór między wsiami Karkoszki i Łyków, TB 26, k. 572–573v.

⁵² J. Herburt, *Statuta y przywileie koronne...*, *op. cit.*, s. 231; *Statuta, prawa i constitucie koronne łacińskie y polskie ze Statutow Łaskiego y Herborta y z constitucyi koronnych zebrane*, wyd. J. Januszowski, Kraków 1600, s. 421; S. Sarnicki, *op. cit.*, s. 459, P. Szczerbic, *Promptuarium statutorum omnium et constitutionum Regni Poloniae*, Braniewo 1604, s. 187–188.

⁵³ T. Zawacki, *Flosculi practici...*, *op. cit.*, s. 75.

Lubiatowski podniósł wówczas zarzut, iż prawo przedłożenia aktu granicznego przysługiwało jedynie temu, kto zyskał powództwo przed sądem podkomorskim, dlatego przedstawiony dokument nie może zostać wpisany do akt ziemskich⁵⁴.

Pomimo świadomości istnienia obowiązku stanowionego przez art. 61, określonego w przytoczonej protestacji jako statut o listach granicznych (*statutum de litteris granicierum*), powodowie nie czuli się nim związani. Jedynie trzy wyroki w imieniu powodów przedstawił komornik ziemski Wincenty Paprocki⁵⁵. Pozostałe zostały oblatowane przez komornika granicznego, występującego niekiedy w imieniu stron. Wynika to zapewne z właściwego rozumienia obowiązku doniesienia o wyroku sądu podkomorskiego, który obciążał przede wszystkim podkomorzego.

Gdy przedkładane wyroki były wydawane w procesach mających służyć wykonaniu ugody, przed sądem ziemskim obok komornika stawały obie strony lub ich pełnomocnicy, co potwierdza praktykę obserwowaną przez T. Zawackiego⁵⁶. Takie postępowanie może być również dowodem dalszego stosowania art. 59 zводу *Constitutiones et iura terrae Lancienses*, zgodnie z którym podczas wpisywania do akt ziemskich wyroków sądów polubownych konieczne było stawiennictwo stron oraz arbitrów⁵⁷.

5.2. Dokument przedstawiony sądowi przez zobowiązanego miał zostać wpisany w akta ziemskie. Przesłanką obowiązku ciężącego na powodzie było przedstawienie dokumentu sądowi ziemskiemu, co wykluczało przedstawienie go na rokach sądu wiecowego (*termini generales*)⁵⁸ lub pisarzowi na roczkach leżenia ksiąg (*positio actorum*). Większość odnalezionych dokumentów została przedłożona podczas roczków ziemskich, a jedynie siedem wyroków oblatowano podczas

⁵⁴ „[I]uxta praescriptum statuti de litteris granicierum sanciti nemini tales litteras significatoriales succamerarii assertorum granicierum ad acta terrestria ingrossandorum eorundem tantum actori, ei videlicet qui in campo granitierum actoratum obtinere porregi incumbit”, TB 15, k. 217–217v.

⁵⁵ TB 20, k. 139–40v, CLI 93, k. 162v–165.

⁵⁶ T. Zawacki, *Flosculi practici...*, op. cit., s. 73.

⁵⁷ „Item omnes causae per arbitros concordatae debent scribi ad libros terrestres, ita, quod ambae partes veniant cum arbitris et describant causam arbitratam et vadium” [...], *Wybór źródeł do historii ustroju i prawa sądowego Polski*, z. II: *Spisy prawa zwyczajowego koronnego*, wyd. S. Kutrzeba, A. Vetulani, Kraków 1930, s. 15.

⁵⁸ W roku 1553 łączycy sąd wiecowy odbył swoje terminy, zgodnie z wydaną wówczas konstytucją (VC, t. II, vol. 1, s. 49), w poniedziałek po uroczystości Wszystkich Świętych (1 listopada). W następnych latach oprawiano je zazwyczaj w poniedziałki przed wspomnieniem liturgicznym św. Pryska (18 stycznia), aby na mocy konstytucji z 1565 r. powrócić do terminu oznaczonego w roku 1553, VC, t. II, vol. 1, s. 164.

wiecu⁵⁹. Ponadto zgodnie z zasadą jawności dekret należało wpisać w akta powiatu, w którym miało miejsce rozgraniczenie⁶⁰. Jeśli granica dóbr była także granicą powiatów, przedkładano go na roczkach właściwych ze względu na położenie dóbr pozwanego⁶¹.

Z art. 61 wynika także doniosły w skutkach zakaz oblatowania aktów granicznych w księgach grodzkich. W ciągu niemal pół wieku do ksiąg grodzkich łączycyckich wpisano zaledwie pięć ekstraktów z akt podkomorskich, co potwierdza, że były aktami niewłaściwymi. Prawdopodobnie w okresie przed przyjęciem *Formula processus*, w województwie łączycyckim obowiązywał nierozpoznany dotychczas zwyczaj odnoszący się do ksiąg grodzkich i dokumentów podkomorskich. Podkomorzy w roku 1488 nakazał bowiem stronom, aby wydany przez niego wyrok zgodnie ze zwyczajem ziemi łączycyckiej został wciągnięty w księgi grodzkie⁶². Kwerenda przeprowadzona w aktach przełomu XV i XVI w. nie potwierdziła istnienia takiej praktyki.

5.3. Powód powinien przedstawić dokument podkomorzego na najbliższych roczkach ziemskich następujących po rozgraniczeniu (*extunc immediate celebrandis*)⁶³. W wielu przypadkach termin ten mógł być jednak niewystarczający, gdy strony zwlekały z przesłaniem sądowi spisanych kontrowersji⁶⁴. W województwie łączycyckim komornicy graniczni początkowo przedstawiali sądowi ziemskiemu wydawane przez siebie wyroki na najbliższych roczkach⁶⁵. Następnie okres między wydaniem wyroku a jego przedstawieniem zaczyna się wydłużać i osiąga maksymalnie dwa lata⁶⁶. Niekiedy, zapewne dla uniknięcia kosztów stawiennictwa na niemal wszystkich roczkach, komornicy graniczni przybywali na wybrany termin

⁵⁹ TB 5, k. 212–219; TL 36, k. 18v–20; TL 35, k. 256–258v; TL 35, k. 254v–256.

⁶⁰ P. Dąbkowski, *Zasada jawności w dawnym prawie polskim*, „Przewodnik Historyczno-Prawny” 1937, t. V, s. 44.

⁶¹ TO 27, k. 115v–117; TO 28, k. 71v–72v.

⁶² „Nos vero in iudicio presidentes hanc causam, controversias et litis pendentiam, more et consuetudine terre Lanciencis ad acta castris Lanciencis inducere declaravimus”, *Codex diplomaticus Poloniae, op. cit.*, t. 2, cz. 2, s. 579.

⁶³ Terminy roczków określiła na stałe konstytucja z 1565 r., gdy zdecydowano, że roczki w powiecie łączycyckim miały się odbywać w poniedziałki po wspomnieniu liturgicznym św. Agnieszki (21 stycznia), święcie Wniebowstąpienia Pańskiego oraz wspomnieniu św. Michała Archanioła (29 września), dwa tygodnie po nich – roczki brzezińskie, a dwa tygodnie po brzezińskich – roczki w Orłowie, VC t. II, vol. 1, s. 164.

⁶⁴ Por. protestację komornika granicznego z powodu nieprzesłania kontrowersji przez strony, TO 26, k. 185.

⁶⁵ TB 5, k. 212–219; TB 5, k. 301–303v; TB 10, k. 505v–506v; TL 36, k. 18v–20; TL 35, k. 256–258v; TL 35, k. 254v–256; TL 38, k. 63v–66; TL 38, k. 66–67v.

⁶⁶ TL 40, k. 179v–181v.

i przedstawiali wszystkie rozgraniczenia przeprowadzone w ciągu roku. Postąpił tak między innymi komornik Jan Gajewski w 1592 r., gdy na roczkach ziemskich łączyckich przedłożył sądowi aż pięć aktów granicznych⁶⁷. Podobnie jego następcą Piotr Czadrowski, który przedstawił dwa wyroki na roczkach ziemskich w Łęczycy w 1595 r.⁶⁸. W przypadku oblaty w aktach grodzkich, strony wraz z komornikiem dokonywały jej w ciągu kilku dni od rozgraniczenia, co pozwala przyjąć, że za wyborem akt niewłaściwych stała ich większa dostępność.

Tabela 1. Wykaz wyroków sądu podkomorskiego łączyckiego oblatowanych w księgach ziemskich i grodzkich województwa łączyckiego w XVI w.*

Lp.	Data rozgraniczenia	Strony rozgraniczenia		Źródło
		Dobra powoda	Dobra pozwanego	
1.	2 X 1533	Karkoszki	Łyków	TL 26, k. 573v–575v
2.	25 IX 1544	Karkoszki	Łyków	TL 26, k. 572–572v
3.	28 V 1545	Karkoszki	Łyków	TL 26, k. 572v–573v
4.	26 VI 1548	Witkowice Małe	Witkowice Wielkie	TB 5, k. 128–129v
5.	17 XI 1551	Moszczenia	Dobieszków Mały	TB 5, k. 148–153
6.	29 X 1554	Ojrzanów	Cekanów	TB 5, k. 212–212v
7.	31 X 1554	Ojrzanów	Cekanów	TB 5, k. 213–213v
8.	21 IV 1556	Ojrzanów	Cekanów	TB 5, k. 213v–218
9.	3 VI 1556	Sangrodz	Bielina	TB 20, k. 139–140v
10.	6 X 1556	Ojrzanów	Czekanów	TB 5, k. 218–219
11.	11 I 1557	Bronno	Łęka	TB 18B, k. 205–207
12.	14 VII 1558	Krzepocin	Leźnica Wielka	CLI 42, k. 760–761v
13.	26 VI 1559	Brachowicze	Grabiszew	TL 18B, k. 348v–350
14.	2 X 1561	Wola Rgielewska	Straszkowo	TL 18B, k. 350v–351
15.	9 V 1561	Chojny	Wiskitno	TB 5, k. 301–303v
16.	26 IX 1566	Modrzewie	Rogi	TB 10, k. 505v–506v
17.	29 X 1566	Zagaj	Rogulice	TL 36, k. 18v–20
18.	29 X 1567	Straszkowo Małe	Krzewata	TL 35, k. 256–258v
19.	30 X 1567	Straszkowo Małe	Straszkowo Wielkie	TL 35, k. 254v–256
20.	19 XII 1567	Borszyn	Leźnica Wielka	TL 38, k. 63v–66
21.	19 XII 1567	Skromnica	Leźnica Wielka	TL 38, k. 66–67v
22.	25 VIII 1569	Rszewo	Rąbienie	TL 40, k. 179v–181v
23.	23 XI 1569	Sitowie	Domanikowo	CLI 53, k. 1405–1406
24.	28 VII 1580	Wikno	Zacharz	TB 15, k. 216–217
25.	9 V 1583	Żywocin	Wola Drzazgowa	TB 17, k. 324v–325v
26.	14 VII 1583	Włostowice	Górki	TO 28, k. 71v–72v

⁶⁷ TL 56, k. 524–525, 618–621, 717–718v.

⁶⁸ TL 59, k. 8–9, 14–15.

Lp.	Data rozgraniczenia	Strony rozgraniczenia		Źródło
		Dobra powoda	Dobra pozwanego	
27.	3 IX 1584	Golbice	Chorki	TL 52, k. 297–297v
28.	11 X 1584	Piwki	Groski	TO 27, k. 115v–117
29.	26 VI 1586	Wilczyca	Oleśnica	TL 54, k. 177–178
30.	24 XI 1590	Świńsko	Bielina	TB 20, k. 144–144v
31.	7 III 1591	Rogulice	Nędzierzewo	TL 56, k. 717–718v
32.	27 III 1591	Bielina	Tobiasze	TB 20, k. 37v–39v
33.	29 VI 1591	Laskowice	Nieściecin	TL 56, k. 524–525
34.	[b.d.]	Meklewo	Mierczyn	TL 56, k. 619v–621
35.	31 X 1591	Bogdańczew	Kosiorów	TL 56, k. 618–618v
36.	21 XI 1591	Cedrowice	Solca	TL 56, k. 618v–619v
37.	7 X 1593	Moraków	Żabokrzeki	TL 59, k. 8–9v
38.	7 X 1593	Ambrożew	Mierczyn	TL 59, k. 14–15v
39.	18 XI 1596	Bielina	Tobiasze	TB 22, k. 342–342v
40.	10 IV 1597	Paprotnia	Lipiny	CLI 93, k. 162v–163v
41.	10 IV 1597	Paprotnia	Brzeziny	CLI 93, k. 163v–165
42.	5 V 1597	Orłów	Grabowo	TO 15, k. 882v–883
43.	6 V 1597	Orłów	Stradzewo	TO 15, k. 882–882v
44.	6 V 1597	Orłów	Kępadły	TO 15, k. 883–884
45.	25 XI 1597	Janków	Wilkucice	CLI 93, k. 453–454

* Tabela nie uwzględnia wyroków sądów komisarzkich, sądów polubownych oraz relacji z rozgraniczeń, ponieważ zawierają one jedynie podstawowe informacje na temat stron i przebiegu granicy.

Źródło: opracowanie własne.

6

Jak zdołano wykazać, art. 61 *Formula processus* z 1523 r. stanowił prawną podstawę obowiązku oblatowania wyroków sądów podkomorskich w księgach ziemskich. W przypadku województwa łęczyckiego wpływ *Formula processus* na proces graniczny daje się zauważyć dopiero w latach 40. XVI w. W aktach ziemskich pojawiają się wówczas pierwsze wyroki sądu podkomorskiego oraz odesłania do tego sądu (*remissio*). Oblatowanie ekstraktów z akt podkomorskich zyskało charakter stałej praktyki dopiero po oficjalnym przyjęciu *Formula processus* przez województwo łęczyckie w 1553 r. Cel ustanowienia badanej regulacji pozostaje jednak niejasny. Niewątpliwie prowadziła ona do zacieśnienia związku między sądami ziemskimi i podkomorskimi, ponieważ to przede wszystkim podkomorzego obciążono obowiązkiem zawiadomienia sądu ziemskiego o wydanym przez siebie wyroku. Wskazuje to pośrednio, że art. 61 nie miał oparcia w małopolskich

zwyczajach. Opracowania wymaga zagadnienie procesu granicznego w ziemi łączyckiej i innych ziemiach środkowej Polski sprzed przyjęcia przez nie *Formula processus*. Zakres problematyki ujętej w niniejszej pracy nie pozwalał na szerszą analizę tego problemu.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie:

zespół nr 65: „Księgi podkomorskie łączyckie”, sygn. 1.

zespół nr 66: „Księgi ziemskie łączyckie”, „Acta terrestria Lanciciensia” sygn. 8, 16, 18A, 35, 36, 38, 40, 52, 54, 56, 59.

zespół nr 67: „Księgi grodzkie łączyckie”, „Inscriptiones” sygn. 42, 53, 93.

zespół nr 67: „Księgi ziemskie brzezińskie”, „Acta in terminis terrestribus” sygn. 5, 10, 15, 17, 20, 22.

zespół nr 69: „Księgi ziemskie orłowskie”, „Acta in terminis terrestribus” sygn. 15, 27, 28.

Biblioteka Narodowa:

rkps 6619 III, 6621 III, 6625 III.

rkps BOZ 841.

Źródła drukowane

Codex diplomaticus Poloniae, t. 2, cz. 2, wyd. L. Ryzyszczewski, A. Muczkowski, Warszawa 1852.

Corpus Iuris Polonici, sect. 1, vol. 4, fasc. 1, wyd. O. Balzer, Kraków 1910.

Correctura statutorum et consuetudinum Regni Poloniae, wyd. M. Bobrzyński, Akademia Umiejętności, Kraków 1874 („Starodawne Prawa Polskiego Pomniki”, t. III).

Drezner T., *Processus iudiciarius Regni Poloniae*, Zamość 1601.

Herburt J., *Statuta Regni Poloniae in ordinem alphabeti digesta*, Kraków 1563.

Herburt J., *Statuta y przywileie koronne z łacińskiego ięzyka na polskie przelożone, nowym porządkiem zebrane y spisane*, Kraków 1570.

Lubelska księga podkomorska piętnastego wieku. Liber succamerarii terrae Lublinensis saeculi XV, wyd. L. Białkowski, Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 1934.

Łochowski S., *Processus iudiciarius granicialis Regni Poloniae*, Kraków 1641.

Polskie statuty ziemskie w redakcji najstarszych druków (Syntagmata), oprac. L. Łysiak, S. Roman, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław–Kraków 1958.

Paciorkowski M., *Regula processus granicialis campestris Regni Poloniae*, Częstochowa 1749.

Przyłuski J., *Leges seu statuta ac privilegia Regni Poloniae omnia*, Kraków 1553.

- Sarnicki S., *Statuta y metrika przywileiow koronnych językiem polskim spisane, y porządkiem prawie przyrodzonym a barzo snadnym nowo zebrane*, Kraków 1594.
- Sierakowski J., *Układ systematyczny prawa polskiego z r. 1554*, wyd. B. Ulanowski, [w:] *Archiwum Komisji Prawniczej*, t. 6, Polska Akademia Umiejętności, Kraków 1897–1926 s. 99–234.
- Statut Wielkiego Księstwa Litewskiego*, Wilno 1619.
- Statuta, prawa i constitucie koronne łacińskie y polskie ze Statutow Łaskiego y Herborta y z constitucyi koronnych zebrane*, wyd. J. Januszowski, Kraków 1600.
- Suski J., *Korrektura prawa i procesu polskiego*, wyd. B. Ulanowski, Nakładem Władysława Bartynowskiego, Kraków 1888.
- Szczerbic P., *Promptuarium statutorum omnium et constitutionum Regni Poloniae*, Braniewo 1604.
- Volumina Constitutionum*, t. I: 1493–1549, vol. 1: 1493–1526, wyd. S. Grodziski, I. Dwornicka, W. Uruszczak, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 1996.
- Volumina Constitutionum*, t. I: 1493–1549, vol. 2: 1527–1549, wyd. I. Dwornicka, S. Grodziski, W. Uruszczak, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2000.
- Volumina Constitutionum*, t. II: 1550–1609, vol. 1: 1550–1585, wyd. I. Dwornicka, S. Grodziski, W. Uruszczak, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2005.
- Volumina Constitutionum*, t. III: 1611–1640, vol. 1: 1611–1626, wyd. S. Grodziski, A. Karabowicz, M. Kwiecień, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2010.
- Volumina Constitutionum*, t. III: 1611–1640, vol. 2: 1627–1640, wyd. S. Grodziski, M. Kwiecień, A. Karabowicz, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2013.
- Wybór źródeł do historii ustroju i prawa sądowego Polski*, z. II: *Spisy prawa zwyczajowego koronnego*, wyd. S. Kutrzeba, A. Vetulani, Kraków 1930.
- Zawacki T., *Flosculi practici ex communi praxi et forma ac consuetudine iudiciorum frequentibusque summi Tribunalis Regni sententiis, seu praeiudicatis decerpti*, [Kraków 1618].
- Zawacki T., *Speculum senatorum ac officialium Regni Poloniae aulae regiae et iudicium Tribunalis Regni. Quadripartitam divisionem in se complectens, quam sequens pagella indicat*, Kraków 1618.

Opracowania

- Gąsiorowski A., *O dokumencie sądowym w Polsce późnośredniowiecznej*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1969, t. XXI, z. 1, s. 103–119.
- Gąsiorowski A., *Urzędnicy zarządu lokalnego w późnośredniowiecznej Wielkopolsce*, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Poznań 1970 (Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk. Wydział Historii i Nauk Społecznych. Prace Komisji Historycznej, t. XXIV, z. 3).
- Głuszak M., *Sigillum adulterinum – pieczęć fałszywa czy niewłaściwa?*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego” 2007, t. X, s. 43–49.
- Gołaszewski Ł., *Konflikty o dziesięciny w dawnej Rzeczypospolitej. Aspekty prawne i społeczne na przykładzie parafii Kobylin na przełomie XVI–XVII wieku*, rozprawa doktorska na WPIA UW, 2021.

- Górski K., *Jurysdykcja karna sądu i urzędu grodzkiego krakowskiego w latach 1585–1620. Studium z dziejów staropolskiego wymiaru sprawiedliwości*, rozprawa doktorska na WPIA UJ, 2021.
- Grajewski H., *Granice czasowe mocy obowiązującej norm dawnego prawa polskiego*, Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Łódź 1970.
- Hube R., *Prawo polskie w 14 wieku. Sądy, ich praktyka i stosunki prawne społeczeństwa w Polsce ku schyłkowi 14 wieku*, Redakcja Biblioteki Umiejętności Prawnych, Warszawa 1886.
- Jurek T., *Stanowisko dokumentu w średniowiecznej Polsce*, „*Studia Źródłoznawcze*” 2002, t. 40, s. 1–18.
- Kunderewicz C., *Dzieła Stanisława Łochowskiego i Marcina Paciorkowskiego o polskim procesie granicznym*, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1956.
- Kutrzeba S., *Geografia sądów ziemskich od XV do XVIII wieku*, [w:] idem, *Studia do historii sądownictwa w Polsce*, ser. 1 (odbitka z „Przeglądu Prawa i Administracji”) Lwów 1901.
- Kutrzeba S., *Historja źródeł dawnego prawa polskiego*, t. I, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Lwów 1925.
- Kutrzeba S., *Katalog Krajowego Archiwum Aktów Grodzkich i Ziemskich w Krakowie*, [w:] *Teka Grona Konserwatorów Galicji Zachodniej*, t. III, Kraków 1909, s. 1–247.
- Kutrzeba S., *Sądy ziemskie i grodzkie w wiekach średnich. I. Województwo krakowskie (1374–1501)*, Akademia Umiejętności, Kraków 1901.
- Kutrzeba S., *Sądy ziemskie i grodzkie w wiekach średnich. II. Województwo sandomierskie, III–VII. Województwa: łęczyckie, sieradzkie, kujawskie, inowrocławskie i ziemia wieluńska, VIII. Województwo ruskie*, Akademia Umiejętności, Kraków 1901.
- Kutrzeba S., *Sądy ziemskie i grodzkie w wiekach średnich. III. Województwo łęczyckie*, „*Rozprawy Akademii Umiejętności. Wydział Historyczno-Filozoficzny*” 1902, t. XLII, s. 67–93.
- Łaguna S., *O prawie granicznym polskim*, [w:] *Pisma Stosława Łaguny. Poprzedzone zarysem biograficzno-krytycznym*, wyd. J. Bieliński, Warszawa 1915.
- Łosowski J., *Akta sądów wojewodzińskich*, [w:] *Dyplomatyka staropolska*, red. T. Jurek, Wydawnictwo DiG, Warszawa 2015, s. 305–306.
- Mikulski K., *Kryzys sądownictwa ziemskiego i podkomorskiego w Koronie w XVII–XVIII wieku – analiza topograficzna i chronologiczna*, [w:] *Sic erat in votis. Studia i szkice ofiarowane Profesorowi Zbigniewowi Anusikowi w sześćdziesiątą rocznicę urodzin. Rzeczpospolita w czasach nowożytnych*, red. M. Karkocha, P. Robak, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2017, s. 255–282.
- Moniuszko A., *Mazowieckie sądy ziemskie (1588–1648). Organizacja – funkcjonowanie – postępowanie*, Campidoglio, Warszawa 2013.
- Morawski Z., *Obsługa interesantów w kancelarii sądu ziemskiego w XV w. Ze studiów nad łęczyckimi rejestrami kwerendalnymi z lat 1390–1428*, „*Przegląd Historyczny*” 1982, t. 73, z. 3–4, s. 299–306.

- Nykiel B.K., *Kolekcja grodzkich i ziemskich ksiąg sądowych w Centralnym Państwowym Archiwum Historycznym Ukrainy w Kijowie w świetle projektu „Zapomniane pomniki cywilizacji europejskiej”*, [w:] *Stan badań nad wielokulturowym dziedzictwem dawnej Rzeczypospolitej*, t. VI, red. W. Walczak, K. Łopatecki, Instytut Badań nad Dziedzictwem Kulturowym Europy, Białystok 2013, s. 59–80.
- Pawiński A., *Sejmiki ziemskie. Początek ich i rozwój aż do ustalenia się udziału posłów ziemskich w ustawodawstwie sejmu walnego 1374–1505*, Warszawa 1895.
- Rafacz J., *Formuła procesowa w Łęczycy*, [w:] *Księga pamiątkowa ku czci Władysława Abrahama*, t. 2, Lwów 1931, s. 1–4.
- Rafacz J., *Postępowanie egzekucyjne w województwie ruskiem w XV wieku*, [w:] *Pamiętnik Czwartego Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Poznaniu 6–8 grudnia 1925*, Polskie Towarzystwo Historyczne, Poznań 1925, sekcja IV.
- Rafacz J., *Sąd referendarski koronny. Z dziejów obrony prawnej chłopów w dawnej Polsce*, Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, Poznań 1948 (Studia nad Historią Prawa Polskiego, t. XX, z. 1).
- Soszyński J., *Księgi podkomorskie bielskie według spisu z 1648 r. Przyczynek do badań nad staropolską kulturą prawniczą*, „Miscellanea Historico-Archivistica” 2000, t. XI, s. 91–96.
- Stoksik J.M., *Geometry małopolscy do końca XVIII wieku. Z dziejów geodezji i kartografii wielkoskalowej w Polsce*, Archiwum Narodowe w Krakowie, Kraków 2013.
- Szybkowski S., *Kujawska szlachta urzędnicza w późnym średniowieczu (1370–1501)*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2006.
- Szymczakowa A., *Urzednicy łęczyccy i sieradzcy do połowy XV wieku*, Uniwersytet Łódzki, Łódź 1984 („Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Historica” nr 20).
- Uruszczak W., *Korektura praw z 1532 roku. Studium historycznoprawne*, t. I, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Uniwersytet Jagielloński, Warszawa–Kraków 1990 (Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego, t. 966; Prace Prawnicze, z. 135).
- Uruszczak W., *Próba kodyfikacji prawa polskiego w pierwszej połowie XVI wieku. Korektura praw z 1532 r.*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1979.
- Wolff A., *Akta partykularne przedrozbiorowe Archiwum Głównego 1381–1835*, [w:] *Straty archiwów i bibliotek warszawskich w zakresie rękopiśmiennych źródeł historycznych*, t. I: *Archiwum Główne Akt Dawnych*, red. A. Stebelski, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1957, s. 175–221.
- Wolff A., *Studia nad urzędnikami mazowieckimi 1370–1526*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław–Warszawa–Kraków 1962.
- Zakrzewski A.B., *Wielkie Księstwo Litewskie (XVI–XVIII w.). Prawo – urząd – społeczeństwo*, Campidoglio, Warszawa 2013.

KRYSTIAN STACHERSKI

STUDENT, UNIwersytet ŁÓDZKI

[HTTPS://ORCID.ORG/0000-0002-3977-8608](https://orcid.org/0000-0002-3977-8608)

*Oblatowanie wyroków sądów podkomorskich w księgach ziemskich
na przykładzie praktyki województwa łęczyckiego w drugiej połowie
XVI wieku*

W artykule poddano analizie przepisy *Formula processus iudicarii* z 1523 r. w zakresie, w jakim stanowiły obowiązek wpisywania wyroków sądu podkomorskiego do akt sądu ziemskiego. Autor, opierając się na wyrokach podkomorskich odnalezionych w rękopiśmiennych księgach sądowych, przedstawił stosowanie tych przepisów w województwie łęczyckim w XVI w. Następnie wykazał, że przedstawianie sądowi ziemskiemu dokumentów sądu podkomorskiego w sposób zgodny z *Formula processus* odpowiadało właściwemu celowi ustanowienia wspomnianych przepisów – silniejszemu związaniu sądów podkomorskich z sądami ziemskimi. Wpływ *Formula processus* na proces graniczny w województwie łęczyckim daje się zauważyć dopiero na początku lat 40. XVI w., a obserwowana wówczas praktyka nie ulegała większym zmianom aż do końca tego stulecia.

Słowa kluczowe: sąd podkomorski, spory graniczne, województwo łęczyckie, *Formula processus*, księgi podkomorskie

KRYSTIAN STACHERSKI

STUDENT, UNIVERSITY OF ŁÓDŹ

[HTTPS://ORCID.ORG/0000-0002-3977-8608](https://orcid.org/0000-0002-3977-8608)

*Recording the judgments of the succamerarius courts
in the land court records by the example of the Łęczyca Palatinate
practice in the second half of the 16th century*

The article analyzes the provisions of the *Formula processus iudicarii* from 1523 in the scope in which they constituted the obligation to record the judgments of the border court (*iudicium succamerariale*) in the records of the land court (*iudicium terrestre*). The author, relying on the border court judgments found in handwritten records of the noble courts, presented the application of these provisions in the Łęczyca Palatinate in the 16th century. He then demonstrated that presenting border court documents to the land court in accordance with the *Formula processus* served the intended purpose of strengthening the connection between border courts and land courts. The impact of the *Formula processus* on the border procedure in the Łęczyca Palatinate becomes noticeable only in the early 1540s, and the observed practice at that time undergoes no significant changes until the end of the century.

Keywords: border court, border disputes, Łęczyca Palatinate, *Formula processus*, border court records